

DOI: 10.31110/consensus/2024-01/115-126

УДК (UDC) 94 (477) "1920/1930"

POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT IN THE QUESTION OF FIGHTING CHILDREN'S HOMELESSNESS IN THE 1920'S - MID-1930'S: ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS**Vladylena Sokyrska*****Iryna Krupenya******Abstract**

The aim of the work: to investigate the measures and results of the state's activities to overcome child homelessness in the 1920s – 1930s, to reveal the practical activities of the joint efforts of the state and the public in solving this issue. **The research methodology** was made up of general scientific principles of historicism, objectivity and systematicity, and also used general scientific and special research methods. The application of the principle of objectivity made it possible to consider the subject of research taking into account the objective laws that determined the processes of socio-economic development of Ukraine in the 1920s and 1930s. The principle of historicism made it possible to comprehensively analyze the problem chosen for research in its dynamics.

The scientific novelty is represented by the analysis of the main forms, principles, most essential features and peculiarities of the functioning of the system of state assistance to children, measures to prevent the further increase in the level of child homelessness and crime, and their author's periodization was carried out.

Conclusions. The situation that led to an increase in the number of homeless children in the 1920s and 1930s required the Soviet authorities to organize relevant state structures and take effective measures of a practical nature. In the Ukrainian SSR, issues of childhood protection and overcoming child homelessness were dealt with by specialized People's Commissariats of Education, Health Care, and Social Protection, as well as state commissions and public organizations. The rapid growth of child homelessness discredited and called into question the ideological principles of the Soviet government in the eyes of the population of the republics and the international community, forcing them to look for a way out of this situation. The elimination of the problem was hampered by the lack of a comprehensive approach, which would allow covering the entire range of tasks. The low organizational level of the low-level government apparatus did not lead to finding a proper and quick solution to the problem. These and other issues demonstrated the weakness of the Soviet state system, hindered the timely resolution of assigned tasks, which affected the solution to the problem of homelessness in general.

Keywords: UkrSSR, Soviet government, social policy, children, homelessness, fund, orphanage

---

* Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching of Historical Disciplines, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: vlada.sokirskaya@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9983-3234>

** PhD in Political Sciences, Associate Professor of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching of Historical Disciplines, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: 24tokiss@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

**ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ПИТАННІ БОРОТЬБИ З ДИТЯЧОЮ
БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В 1920 – СЕРЕДИНІ 1930-Х РР.:
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

Владилена Сокирська*
Ірина Крупеня**

Анотація

Мета роботи: дослідити заходи та результати діяльності держави з подолання дитячої безпритульності у 1920-х – 1930-х рр., розкрити практичну діяльність спільних зусиль держави і громадськості у вирішенні цього питання. **Методологію дослідження** склали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та системності, а також використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Застосування принципу об'єктивності дозволило розглянути предмет дослідження з урахуванням об'єктивних закономірностей, які визначали процеси соціально-економічного розвитку України в 1920–1930-х рр. Принцип історизму дав можливість усебічно проаналізувати обрану для дослідження проблему в її динаміці.

Наукова новизна представлена аналізом основних форм, принципів, найбільш суттєвих рис і особливостей функціонування системи державної допомоги дітям, заходів із запобігання подальшому зростанню рівня дитячої безпритульності та злочинності, здійснено їх авторську періодизацію.

Висновки. Ситуація, що призвела у 1920-х – 1930-х рр. до зростання чисельності безпритульних дітей, вимагала від радянської влади організації відповідних державних структур та прийняття дієвих заходів практичного характеру. В УСРР питаннями захисту дитинства та подолання дитячої безпритульності займалися профільні наркомати освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, а також державні комісії та громадські організації. Стрімке зростання дитячої безпритульності дискредитувало та ставило під сумнів ідеологічні принципи радянської влади в очах населення країн та міжнародної спільноти, змушувало шукати вихід із цієї ситуації. Ліквідацію проблеми гальмувала відсутність комплексного підходу, завдяки якому можна було б охопити увесь спектр поставлених завдань. Низький організаційний рівень роботи низового владного апарату не сприяв належному і швидкому вирішенню проблеми. Ці та інші негаразди демонстрували слабкість радянського державного устрою, заважали вчасному вирішенню поставлених завдань, що впливало на вирішення проблеми безпритульності в цілому.

Ключові слова: УСРР, радянська влада, соціальна політика, діти, безпритульність, фонд, дитячий будинок

Цитування: Сокирська, В. & Крупеня, І. (2024). Політика радянської влади у питанні боротьби з дитячою безпритульністю в 1920 – середині 1930-х рр.: організаційно-правові засади. *Консенсус*, 1, 115–126.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/06>

---

* доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. Е-mail: vlada.sokirskava@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0983-3234>

** кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. Е-mail: 24tokiss@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

Постановка проблеми. Суспільно-політична ситуація, в якій опинилося населення України після повномасштабної російської агресії проти незалежної України, особливо негативно впливає на найменш захищені верстви суспільства, до яких, у першу чергу, відносимо дітей. Анексія українського Криму, військові дії, що тривають на Сході України з 2014 р., масштабні руйнування і жертви серед мирного населення, що приніс «руській мір» після 24 лютого 2022 р., руйнують життя маленьких українців, залишаючи їх без батьківської і материнської опіки. Практично щоденно зростає число сиріт та евакуйованих дітей. Чисельність примусово депортованих путінським режимом маленьких українців до рф через війну встановити практично неможливо і їх доля органам влади в Україні наразі невідома. Тому сьогодні першочерговим в соціальній політиці української держави та міжнародних дитячих і не дитячих організацій має стояти питання збереження, соціального захисту та забезпечення українських дітей.

Для вирішення проблем дітей України на сучасному складному етапі життя суспільства державі необхідно активніше створювати дитячі фонди та різнопрофільні дитячі установи: соціальні притулки, дитячі будинки сімейного типу, реабілітаційні центри психолого-педагогічної допомоги тощо. Активна ініціатива у вирішенні цих питань має належати, у першу чергу, профільним міністерствам – Міністерству соціальної політики та Міністерству освіти і науки України. Вітчизняний історичний досвід вирішення «дитячого питання» в умовах 1920-х – середин 1930-х рр. має стати в нагоді. Його аналіз допоможе уникнути помилок і прорахунків, що були характерні для того періоду, та дозволить виробити ефективні заходи з належного вирішення «дитячого питання».

Аналіз останніх досліджень та джерел. У сучасній українській історіографії бракує праць, в яких б комплексно досліджувалися питання взаємодії держави та суспільства у вирішенні питання дитячої безпритульності в складний історичний період 1920–1930-х рр., зокрема заходів державних органів УСРР з цього питання. Лише у незначній кількості праць розглядається діяльність органів державної влади у певних напрямках¹. Виключення становлять окремі дослідження, в яких досліджувану проблему представлено в регіональному вимірі². Проведений

¹ Діптан І.І. Спеціальні державні установи боротьби з дитячою безпритульністю в Українській СРР (1919–1932 рр.): чинники з організації, механізм і результати діяльності. 2008. *Рідний край*. № 2 (19); Зінченко А.Г. Діяльність центральних органів державної влади з питань подолання дитячої безпритульності у 20–30-х роках ХХ ст. в Україні. *Інтелекція і влада*. 2007. Серія: Історія. Вип. 10. С. 54–67; Комар Є.Г. Соціальні аномалії у повсюдному житті населення УСРР 20-х рр. ХХ ст.: (дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Київ, 2015. 213 с.; Білоконь А.С. Створення та діяльність державних комісій допомоги дітям (1920–1930-ті рр.): Дис... доктора філософії: 032 Історія та археологія. Умань, 2021. 272 с.

² Букреев Т. Досвід подолання дитячої безпритульності у другій половині 20-х років ХХ ст. на Південній Україні (за матеріалами Херсонщини). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45. Т. 1. С. 221–226; Власюк І., Стародубець Г. Проблема дитячої безпритульності на Житомирщині та боротьба з нею в період пізнього сталінізму (1944–1953 рр.). *Літопис Волині*. 2021. № 24. С. 73–77; Бондарчук М. Дитяча безпритульність як різновид соціальних аномалій на Житомирщині 1921–1928 рр. та шляхи її подолання радянською владою. *Наукові праці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Серія Історія*. 2020. № 34. С. 28–36.

історіографічний аналіз та проблеми сьогодення засвідчують потребу актуалізації питання соціального захисту дітей та активізації організаційних заходів з боку української держави.

Мета дослідження: дослідити заходи та наслідки діяльності держави з подолання дитячої безпритульності у 1920-х – 1930-х рр., розкрити практичну діяльність спільних зусиль держави і громадськості у вирішенні цього питання.

Виклад основного матеріалу. Початок та перші два десятиліття ХХ ст. для українського суспільства принесли низку соціальних потрясінь. Перша світова війна, революції, агресія більшовицьких військ, методи встановлення радянської влади в Україні, голод 1921–1923 рр. негативно позначилися на її соціально-демографічній ситуації та становищі дитячого населення. З остаточним встановленням радянської влади в Україні на початку 1920-х рр. відбулася також і докорінна трансформація системи соціального захисту дитинства попередніх років. У тій складній суспільно-політичній та економічній ситуації ставка радянської держави на економічну ефективність не завжди поєднувалася із соціальною захищеністю її населення.

Соціальна сфера ставала жертвою, яку більшовики намагалися принести для відновлення економіки і зруйнованого господарства. У резолюції Х Всеросійської партійної конференції у грудні 1921 р. так відкрито про це й писали: «...без радикального скорочення державного бюджету відновлення народного господарства країни неможливо..., тому й... жертви в області задоволення тих чи інших потреб, яких не уникнути в цих умовах, повинні бути принесені негайно і без вагань»³.

Усі ці події помножені на політику більшовиків у соціальному питанні сформували армію безпритульних і бездоглядних дітей, які жили в жахливих умовах, в підворітках, займалися жебракуванням, крадіжками, харчувалися зі смітників. Час, проведений ними на вулиці, і асоціальна поведінка, що виражалася в наркоманії, проституції й алкоголізмі, поглиблювали прірву між дітьми та суспільством. Кримінальні елементи часто робили безпритульних дітей своїми спільниками, бездушним, жорстоким і цинічним учасником кримінальних правопорушень.

Тому радянській державі все ж таки довелося звертати увагу на таку масштабну соціальну аномалію, як дитяча безпритульність, і розробляти заходи для боротьби з нею упродовж 1920-х – середини 1930-х рр. Цей період ліквідації дитячої безпритульності в УСРР умовно можна поділити на три етапи: 1) 1921 – середина 1920-х рр. характеризуємо визнанням радянською владою наявності дитячої безпритульності, здійсненням організаційного оформлення державного апарату, його централізацією та створенням відділень в регіонах, пошуком підходів до вирішення проблеми; 2) на етапі 1926–1929 рр. відбулося визначення з поняттям «безпритульний» та його статусом. Суттєвим чинником скорочення чисельності безпритульних стало встановлення їх верхньої вікової межі – 16 років; 3) у 1930–1935 рр. відбулося нове зростання безпритульності, реорганізація центрального та

³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1983. Т. 2. (1917–1922 гг.). С. 468.

місцевого апарату з її ліквідації, поступове поліпшення роботи відповідних органів, застосування радянською владою жорстких заходів для вирішення проблеми.

Організаційна перебудова політики радянської держави у питанні охорони дитинства розпочалася з ліквідація дореволюційних органів управління в цій сфері та формування нових. Уже в кінці 1917 – на початку 1918 рр. було видано низку постанов та декретів, які законодавчо оформили цей процес. Згідно цих нормативних актів та з дотриманням більшовицької політики відокремлення церква від держави і школа від церкви, справа виховання і навчання дітей із духовного відомства тепер передавалася у відання Народного комісаріату освіти⁴. Також було започатковано становлення законодавчої бази з питань допомоги дітям і боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю⁵. Створено Наркомат державного піклування та Відділ піклування про неповнолітніх при ньому⁶.

Народний комісаріат державного піклування було реорганізовано в Наркомат соціального забезпечення, а Відділ піклування про неповнолітніх – у Відділ дитячих будинків. Їх матеріальна основа мала формуватися тепер не за рахунок благодійності, а шляхом державного забезпечення⁷.

Зі встановленням радянської влади в Україні нормативна база РСФРР автоматично поширилася й на її територію. Першими нормативними актами в УСРР, що визначили загальний напрям політики держави у питаннях допомоги дітям, їх соціальному захисту, порятунку від голоду, боротьби з дитячою безпритульністю та злочинністю стала низка декретів РНК УСРР та постанов ВУЦВК. Зокрема, постановою РНК УСРР від 28 листопада 1922 р. з подальшим її затвердженням президією ВУЦВК 16 грудня 1922 р., створювалася Центральна Комісія допомоги дітям (ЦКДЦ)⁸. Метою такої реорганізації стало намагання центральних органів влади здійснити об'єднання всієї міжвідомчої діяльності з надання допомоги дітям в одному

⁴ Постановление Комиссариата по народному просвещению «О передаче дела воспитания и образования из духовного ведомства в ведение Комиссариата по народному просвещению». *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР*. 1917. № 9. Отдел первый. Ст. 126; Декрет СНК РСФСР «Об отделении церкви от государства и школы от церкви». *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР*. 1918. № 18. Отдел первый. Ст. 263.; Постановление Народного комиссариата по просвещению «О передаче всех учебных заведений в ведение Народного комиссариата по просвещению». *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР*. 1918. № 28. Отдел первый. Ст. 367.

⁵ Декрет СНК РСФСР от 14 января 1918 г. «О комиссиях для несовершеннолетних». *Сборник законов и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР с 1 января по 1 апреля 1918 г.* Вып. 2. Ст. 63.

⁶ Постановление Народного комиссариата государственного призрения «Об отделе призрения для несовершеннолетних». *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР*. 1918. № 19. Отдел первый. Ст. 287.

⁷ Постановление по Народному комиссариату государственного призрения «О переходе в ведение Народного комиссариата государственного призрения всех учреждений призрения несовершеннолетних и малолетних детей и об учреждении Коллегии призрения несовершеннолетних». *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР*. 1918. № 22. Отдел первый. Ст. 321.

⁸ Державний архів Одеської області. Ф. 701. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11.

органі і найбільш повного використання в цьому напрямі радянської громадськості. Цією ж постановою затверджувався і персональний склад ЦКДД. Головою Комісії ставав очільник ВУЦВК Г. Петровський.

Державна допомога безпритульним дітям, їх соціальний захист виражалися у формуванні різного виду державних та громадських організацій з охорони прав неповнолітніх, створенні різного типу дитячих установ, наданні матеріальної та юридичної допомоги дітям та їх сім'ям, створенні доступності до загальної та професійної освіти, працевлаштуванні та охороні праці підлітків, правовому захисті підростаючого покоління⁹.

Важким і страшним випробуванням для дітей України стали голодні 1921–1923 рр. Масштаби дитячої безпритульності на той час вимагали надзусиль державних органів для організації їх порятунку від голодної смерті. З початком голоду у 1921 р. з території російських губерній, особливо з Поволжя, для порятунку від голодної смерті в Україну було відправлено більше 75 тис. дітей. У деяких губерніях діти РСФРР становили більше 80% від загальної кількості дітей цієї губернії. Лише одна українська Подільська губернія прийняла більше 8 тис. дітей з Росії¹⁰. У грудні 1922 р. Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом було створено Центральну комісію допомоги дітям. Головним її завданням стала організація громадського харчування дітей. Однак, брак коштів та низька пропускну можливість організованих нею пунктів громадського харчування, дала можливість у період з 1 березня по 1 серпня 1923 р. надати допомогу лише 340 тис. дітей. На годування їх обідами було витрачено 435 тис. пудів хліба¹¹.

Для допомоги в неврожайних губерніях дітям селянських родин у віці до 4-х років, на час літніх польових робіт, ЦКДД організувала спільно з Наркоматом охорони здоров'я сільські ясла для дітей такого віку. Усього було відкрито близько 120 ясел та надана допомога більше 24 тис. дітей. У період з 1 квітня до 1 серпня 1923 р. було витрачено на їх харчування 72 тис. пудів продовольства, виділено коштами 8,5 тис. зол. руб. та мануфактур 30 тис. аршин¹².

За короткий період свого існування 1922–1923 рр. Центральна комісія допомоги дітям змогла організувати використання 850 тис. пудів продовольчих ресурсів для надання допомоги дітям, із них 300 тис. пудів було отримано від Раднаркому УСРР, 500 тис. пудів – від ВУЦВК і біля 50 тис. пудів зібраних самою ЦКДД. За увесь цей час було зібрано 148 тис. руб. золотом, із яких 98 тис. руб. було витрачено Комісією на закупівлю мануфактури, продовольства, утримання апарату і до 1 вересня 1923 р. ЦКДД мала в своєму розпорядженні біля 50 тис. зол. руб., які внесла в якості паю на товариство «Сприяння»¹³.

⁹ Білоконь А.С. Створення та діяльність державних комісій допомоги дітям... С. 26.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. Р-1. Оп. 2. Спр. 888. Арк. 1.

¹¹ Ibid. Арк. 124.

¹² Білоконь А.С. Створення та діяльність державних комісій допомоги дітям... С. 127.

¹³ ЦДАВО України. Ф. Р-283. Оп. 1. Спр. 171. Арк. 19.

Одними з перших державних установ, які мали стати порятунком для дітей, що опинилися на вулиці, були дитячі будинки, розподільники, колонії та інтернати. Для цього використовували, у тому числі, й реквізовані в колишніх поміщиків садиби, будівлі закритих храмів та монастирів. Для прикладу, такою була колонія, відкрита Полтавським губернським відділом народної освіти, яку очолив А.Макаренко¹⁴, а також колонія в с.Соколівка Крижопільського району Вінницької області¹⁵. Хоча організація роботи цих закладів (дотримання санітарних норм, належне харчування, забезпечення одягом, організація навчального і виховного процесів) та виділення коштів та їх утримання і функціонування були незадовільними, однак вони до певної міри змогли стримувати зростання дитячої безпритульності та робили більш організованим і соціалізованим життя дітей.

Мали місце й інші форми організації турботи держави про безпритульних дітей. Приклад турботи про безпритульних дітей демонстрували безпосередньо і вищі органи державної влади, зокрема Всеукраїнський центральний виконавчий комітет та Наркомат народної освіти УСРР. Цьому передувало прийняття листопаді 1923 р. постанови Наркомату освіти УСРР «Про прикріплення дитячих установ до пролетарських організацій» та «Про комітет господарського сприяння». Відповідно до цієї постанови між Наркоматом освіти та Управлінням справами Всеукраїнського центрального виконавчого комітету було укладено угоду. У ній Наркомат освіти УСРР передавав Управлінню справами ВУЦВК в господарське управління дитячий будинок імені ВУЦВК, що знаходився в Харкові на вулиці Карла Лібкнехта, 59–63¹⁶. Так восени 1923 р. було створено в тодішній столиці УСРР місті Харкові «Дитяче містечко імені ВУЦВК»¹⁷.

На першому засіданні Комісії з врегулювання питання про це дитяче містечко та ступінь участі ВУЦВК та Наркомату освіти в його утриманні, що відбулося 20 листопада 1923 р., було прийнято рішення розмістити тут не більше 150 дітей. ВУЦВК брав на себе зобов'язання забезпечувати, як їх, так і педагогічний персонал продуктами харчування. Забезпечення одягом і ремонт приміщень було спільною відповідальністю їх обох, сам же Наркомат освіти мав оплачувати комунальні послуги за використання води, каналізації, електроенергії. За рахунок губвиконкому здійснювалося укомплектування бібліотеки необхідною літературою, підручниками, посібниками та канцелярськими засобами¹⁸.

Предметом турботи Комісії була організація навчання і виховання цих дітей. Місцевий підрозділ Наркомату освіти мав забезпечити негайне влаштування дітей на навчання до школи. Підлітків же старшого віку, яких тут налічувалося близько 30

¹⁴ Хилдиг Г. Макаренко и сталинизм: Размышления и комментарии к дискуссионной теме. Марбург, 1995. С. 8.

¹⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 7. Оп. 1. Спр. 1000. Арк. 6.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 973. Арк. 10.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibid. Арк. 3.

осіб, було розподілено по профшколах та на навчання безпосередньо на виробництво, а також до будинків пролетарського студентства (гуртожитки). Доїзд дітей на навчання оплачувався за рахунок місцевих органів влади.

На II з'їзді рад СРСР робітничих, селянських і червоноармійських депутатів проходив у Москві з 26 січня по 2 лютого 1924 р. було прийнято рішення про створення спеціального Фонду імені В. Леніна для надання допомоги безпритульним дітям¹⁹. На виконання цієї постанови з'їзду при Центральному виконавчому комітеті СРСР було створено такий спеціальний фонд для організації допомоги безпритульним дітям, «особливо, жертвам громадянської війни і голоду». 7 березня 1924 р. під головуванням очільника Центрального виконавчого комітету СРСР М. Калініна відбулося перше засідання Комісії з розподілу Фонду допомоги безпритульним дітям. До її складу входили члени ЦВК СРСР Н. Нариманов, О. Черв'яков, А. Єнукідзе²⁰. Згідно рішення цієї Комісії, загальносоюзний фонд допомоги безпритульним дітям мав бути недоторканим і його загальна сума становила 100 млн. руб., що формувалася із коштів, внесених урядом СРСР і добровільних пожертв як державних установ, так і окремих громадян.

Цією Комісією також було вироблено пропозицію і подано до президії ЦВК СРСР – асигнувати з державного бюджету до цього Фонду не менше 50% (50 млн. руб.), решту (50 млн. руб.) мали складати добровільні відрахування з місцевих фондів та інших зборів. Цю суму Фонду розміщували в Державному банку у вигляді недоторканого капіталу, на відсотки якої мали існувати всі установи, що займатимуться проблемами безпритульних дітей. З огляду на складне фінансове становище держави, пропонувалося зробити для неї розстрочку на 5 років з внесенням по 10 млн. руб. щороку. Комісією також було розроблено проект постанови щодо збору пожертв на користь Фонду, умови формування та витрат його коштів.

Відповідно на місцевому рівні створювалися республіканські, обласні та губернські Фонди допомоги безпритульним дітям. Однак, з цих фондів планували здійснювати обов'язкові відрахування до загальносоюзного фонду 75% їх надходжень з умовою збереження цих місцевих фондів у вигляді недоторканого капіталу. Витрати коштів, що надходили в місцеві організації Фонду, мали узгоджуватися з Центральною комісією з розпорядження Фондом допомоги безпритульним дітям при ЦВК СРСР. Незадоволення з боку місцевих комісій сумами відрахувань на користь загальносоюзного Фонду, змусили центральне керівництво в Москві переглянути свою політику в цьому питанні і постановою президії ЦВК СРСР від 25 липня 1924 р. встановити 20-відсоткове відрахування²¹.

Керуючись постановою президії ЦВК СРСР від 25 липня 1924 р. «Про загальносоюзний і місцеві фонди імені В. Леніна для організації допомоги

¹⁹ Съезды Советов Союза ССР, Союзных и Автономных советских социалистических республик. Сб. документов, т. 3 (1922–1936). М., 1960. С. 218.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 991. Арк. 208.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 991. Арк. 202.

безпритульним дітям», 10 вересня 1924 р. було прийнято спільну постанову ВУЦВК й Раднаркому УСРР «Про утворення Всеукраїнського фонду імені В. Леніна для організації допомоги безпритульним дітям». Розмір Всеукраїнського фонду було встановлено в сумі 5 млн. руб., з яких 1 млн. руб. надавав уряд УСРР із загальнодержавних коштів і 4 млн. руб. мали сформувати добровільні внески та збори. Із цієї загальної суми український Раднарком мав відраховувати 20% до загальносоюзного фонду. Суми ж Всеукраїнського фонду перераховувалися до Державного банку і вкладалися в державні гарантовані урядом цінні папери²². Однак, відсотки з цих сум можна було використовувати на допомогу безпритульним дітям лише з дозволу Центральної комісії увічнення пам'яті В. Леніна при ВУЦВК.

Разом з республіканськими створювалися і губернські фонди допомоги безпритульним дітям. До Всеукраїнського фонду вони повинні були відраховувати 40% надходжень, решта сум оголошувалася непорушною, а відсотки від неї можна було використовувати також лише зі згоди Центральної комісії при ВУЦВК. Звіт і плани діяльності комісій усіх рівнів подавалися до вищестоящих організацій. Кінцевою інстанцією у цьому процесі була Центральна комісія при ЦВК СРСР.

Однак, брак коштів в місцевих бюджетах не давав можливості в повній мірі наповнювати місцеві фонди і здійснювати відрахування до загальносоюзного Фонду. Місцеві комісії не поспішали інформувати про стан справ республіканських комісій з організації і розпорядження Фондом допомоги безпритульним дітям. Тому, уже на засіданні Комісії з організації і розпорядження загальносоюзним Фондом допомоги безпритульним дітям від 19 лютого 1926 р. республіканським комісіям рекомендувалося терміново надати звіти про роботу цих комісій, відомості про наявні кошти та здійснити відрахування до загальносоюзного фонду уже в розмірі 20%.

Хоча радянська влада постійно звітувала про поетапне подолання дитячої безпритульності та бездоглядності до кінця 1920-х рр., однак ситуація продовжувала залишатися складною і на початку 1930-х рр. Для вирішення питання дитячої безпритульності стали залучати і новостворені колективні сільські господарства. Безпритульних дітей почали передавали під колективне патронування колгоспами та радгоспами, а також у селянські сім'ї. Методи трудового навчання та виховання, що там застосовувалися, не мали нічого спільного з педагогічними. Про це свідчать звіти обстежень, проведених представниками організації «Друзі дітей» упродовж грудня 1933 – березня 1934 р. Для прикладу, на такому патронуванні в Київській, Чернігівській, Харківській, Дніпропетровській та Донецькій областях перебувало на той час 7 981 дитина²³. Звіти подавалися під грифом «таємно» і це стає зрозумілим після вивчення їх матеріалів. Ось окремі з них: «Харківська область. У радгоспі «Хаторга № 1» десятеро дітей віком від 10 до 13 років живуть в гуртожитку для робітників. Брудні, завошивлені, працюють 10-12 годин на добу. Одержують

²² ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1543. Арк. 60.

²³ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 1000. Арк. 16.

зарплатню 25 руб., з яких 23 руб. вираховують на харчі. До школи не ходять. До радгоспу ім. Червоної гвардії було передано 27 дітей. Вони сплять на підлозі, харчування погане, за браком одягу та взуття школи не відвідують. Радгосп Панчишина Соболівської сільської ради Теплівського району Вінницької області – 10 дітей розбіглися, бо над ними знущалися дорослі. Дитину прив'язували за шию до коня і ганяли по полю...»²⁴. Перевірка дитячих будинків та організацій, які мали відповідати за здійснення патронування над неповнолітніми, засвідчила, що подібні ситуації з «вихованням» дітей була типовим явищем та демонстрували ось таку «турботу» держави.

Діти, які в силу різних, незалежних від них, обставин опинилися в становищі безпритульних, були жертвами тієї політики, яку нав'язувала суспільству радянська влада. Партійні та комсомольські організації, радянські органи як в центрі, так і на місцях, органи наркоматів освіти, охорони здоров'я насправді не приділяли належної уваги до становища дітей, не боролися з причинами, що призводили до втрати дітьми батьківського піклування, ставали безпритульними та бездоглядними, фізично хворими та морально зламаними членами суспільства. Тривалий час перекладання державою своїх обов'язків з формування належного рівня соціальної політики, розв'язання першочергових завдань забезпечення та соціального захисту найбільш вразливих верств суспільства, особливо дітей, на місцеві органи влади, громадські організації, трудові колективи та селянські сім'ї, лише погіршувало ситуацію²⁵.

Такий, далеко неповний, вибраний нами фрагментарний аналіз перебігу реалізації задекларованих владою програм та планів, показує недолугість радянської соціальної політики в дитячому питанні. Радянською владою всіх рівнів робилися спроби застосовувати на практиці ідеологічні установки. Мала місце не належна оцінка реальної ситуації, яка складалася на той час. Тотальним був дефіцит коштів та матеріальних ресурсів на важливі соціальні програми. Часом спостерігався перекис в бік занадто пом'якшеного ставлення до неповнолітніх правопорушників, що переходило у всюдозволеність.

Висновки. Однією з важливих і складних проблем багатьох суспільств в різні історичні часи була і залишається проблема дитячої безпритульності. Це негативне явище є не стільки результатом проблеми батьків і дітей, скільки наслідком суспільно-політичної та економічної ситуації в державі. Тому не випадково такі явища особливо небезпечними і помітними стають в кризові, переломні моменти в країні. У сьогоденнішньому протистоянні України жорсткій російській агресії дитяча безпритульність знову стає реальністю і загрожує суспільному порядку. Оскільки саме діти вулиці стають потенційними правопорушниками, наркоманами і жертвами в злочинах дорослих. Подібні явища мали місце в нашій історії понад сто

²⁴ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 1000. Арк. 18.

²⁵ Білоконь А.С. Створення та діяльність державних комісій допомоги дітям... С. 79.

років тому, коли Україна переживала наслідки Першої світової війни, революції і більшовицької навали і соціально-економічної політики радянської влади 1920-х рр.

Дитяча безпритульність того періоду становила суспільну загрозу. Її стрімке зростання дискредитувало та ставило під сумнів ідеологічні принципи радянської влади в очах населення країн та міжнародної спільноти, змушувало шукати вихід із цієї ситуації. Ліквідацію проблеми гальмувала відсутність комплексного підходу, завдяки якому можна було б охопити увесь спектр поставлених завдань. Низький організаційний рівень роботи низового владного апарату не сприяв належному і швидкому вирішенню проблеми. Ці та інші негаразди демонстрували слабкість радянського державного устрою, заважали вчасному вирішенню проблеми, що мало наслідком постійне зростання чисельності безпритульних дітей. Це ганебне соціальне явище вдалося приборкати лише до середини 1930-х рр. Однак, проблема залишалася повністю не вирішеною і загроза її рецидиву була цілком реальною у зв'язку з репресивною політикою радянської влади другої половини 1930-х рр. та початком Другої світової війни.

REFERENCES

- Bilokon, A.S. (2021). *Stvorennia ta diialnist derzhavnykh komisii dopomohy ditiam (1920–1930-ti rr.)*. [Creation and activity of state commissions to help children (1920–1930s)]: Dys... doktora filosofii: o32 Istoriiia ta arkhelohiia. Uman [in Ukrainian].
- Bondarchuk, M. (2020). *Dytiacha bezprytulnist yak riznovyd sotsialnykh anomalii na Zhytomyrshchyni 1921–1928 rr. ta shliakhy yii podolannia radianskoiu vladoiu* [Children's homelessness as a type of social anomalies in Zhytomyr Oblast 1921–1928 and ways to overcome it by the Soviet authorities]. *Naukovi pratsi Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho: Seriia Istoriiia*, 34, 28–36 [in Ukrainian].
- Bukriciev, T. (2016). *Dosvid podolannia dytiachoi bezprytulnosti u druhii polovyni 20-kh rokiv XX st. na Pivdennii Ukraini (za materialamy Khersonshchyny)* [The experience of overcoming child homelessness in the second half of the 20s of the 20th century in Southern Ukraine (according to the materials of the Kherson Region)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 45, 221–226 [in Ukrainian].
- Dekret SNK RSFSR «Ob otdelenii cerkvi ot gosudarstva i shkoly ot cerkvi» [Decree of the Council of People's Commissars of the RSFSR “On the separation of Church from State and School from Church”] (1918). *Sobranie zakonov i rasporyazhenij rabocheho i krest'yanskogo pravitel'stva RSFSR*, 18, Otdel pervyj, 26 [in Russian].
- Dekret SNK RSFSR ot 14 yanvarya 1918 g. «O komissiyah dlya nesovershennoletnih» [Decree of the Council of People's Commissars of the RSFSR of January 14, 1918 “On commissions for minors”] (1918). *Sbornik zakonov i rasporyazhenij rabocheho i krest'yanskogo pravitel'stva RSFSR s 1 yanvarya po 1 aprelya 1918 g.*, 2, 63 [in Russian].
- Diptan, I.I. (2008). *Spetsialni derzhavni ustanovy borotby z dytiachoiu bezprytulnistiu v Ukrainskii SRR (1919–1932 rr.): chynnyky z orhanizatsii, mekhanizm i rezultaty diialnosti* [Special state institutions for combating child homelessness in the Ukrainian SSR (1919–1932): organizational factors, mechanism and results of activity]. *Ridnyi kraj*, 2, 12–30 [in Ukrainian].

- Hillig, G. (1995). *Makarenko i stalinizm: Razmyshleniya i kommentarii k diskussionnoj teme* [Makarenko and Stalinism: Reflections and comments on a controversial topic]. Marburg [in Russian].
- Komar, Ye.H. (2015). Sotsialni anomalii u povsiudnomu zhytti naseleennia USSR 20-kh rr. XX st. [Social anomalies in the general life of the population of the Ukrainian SSR in the 20s of the 20th century]: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
- KPSS v rezolyuciyah i resheniyah sezdov, konferencij i plenumov CK [CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee] (1983). T. 2. (1917–1922 gg.). Moskva [in Russian].
- Postanovlenie Komissariata po narodnomu prosveshcheniyu «O peredache dela vospitaniya i obrazovaniya iz duhovnogo vedomstva v vedenie Komissariata po narodnomu prosveshcheniyu [Resolution of the Commissariat for Public Education “On the transfer of the matter of upbringing and education from the spiritual department to the jurisdiction of the Commissariat for Public Education]. (1917). *Sobranie uzakonenij i rasporyazhenij rabocheho i krestyanskogo pravitelstva RSFSR*, 9, I, 126 [in Russian].
- Postanovlenie Narodnogo komissariata po prosveshcheniyu «O peredache vsekh uchebnykh zavedenij v vedenie Narodnogo komissariata po prosveshcheniyu» [Resolution of the People’s Commissariat for Education “On the transfer of all educational institutions to the jurisdiction of the People’s Commissariat for Education”]. (1918). *Sobranie uzakonenij i rasporyazhenij rabocheho i krestyanskogo pravitelstva RSFSR*, 28, I, 367 [in Russian].
- Postanovlenie Narodnogo komissariata gosudarstvennogo prizreniya «Ob otdele prizreniya dlya nesovershennoletnih» [Resolution of the People’s Commissariat of State Charity “On the Department of Charity for Minors”]. (1918). *Sobranie uzakonenij i rasporyazhenij rabocheho i krestyanskogo pravitelstva RSFSR*, 19, I, 287 [in Russian].
- Postanovlenie po Narodnomu komissariatu gosudarstvennogo prizreniya «O perekhode v vedenie Narodnogo komissariata gosudarstvennogo prizreniya vsekh uchrezhdenij prizreniya nesovershennoletnih i maloletnih detej i ob uchrezhdenii Kollegii prizreniya nesovershennoletnih» [Resolution on the People’s Commissariat of State Charity “On the transfer to the jurisdiction of the People’s Commissariat of State Charity of all institutions for the care of minors and young children and on the establishment of the College of Charity for Minors”] (1918). *Sobranie uzakonenij i rasporyazhenij rabocheho i krestyanskogo pravitelstva RSFSR*, 22, I, 321 [in Russian].
- Siezdy Sovetov Soyuzov SSR, Soyuznyh i Avtonomnyh sovetских socialisticheskikh respublik* [Congresses of Soviets of the USSR, Union and Autonomous Soviet Socialist Republics]: Sb. Dokumentov (1960), 3 (1922–1936), Moskva [in Russian].
- Vlasiuk, I. & Starodubets, H. (2021). Problema dytiachoi bezprytnosti na Zhytomyrshchyni ta borotba z neiu v period piznogo stalinizmu (1944–1953 rr.) [The problem of child homelessness in Zhytomyr Oblast and the fight against it during the period of late Stalinism (1944–1953)]. *Litopys Volyni*, 24, 73–77 [in Ukrainian].
- Zinchenko, A.H. (2007). Diialnist tsentralnykh orhaniv derzhavnoi vlady z pytan podolannia dytiachoi bezprytnosti u 20–30-kh rokakh XX st. v Ukraini [Activities of central state authorities on issues of overcoming child homelessness in the 1920s and 1930s in Ukraine]. *Intelihentsiia i vlada: Seriia: Istoriiia*, 10, 54–67 [in Ukrainian].